

# WARUNKOWE PRZEDTERMINOWE ZWOLNIENIE Z RESZTY KARY PO NOWELIZACJI LIPCOWEJ Z 2022 R.

## CONDITIONAL EARLY RELEASE FROM THE REMAINING PART OF THE PENALTY AFTER THE AMENDMENT FROM JULY 2022

Dr hab. Tomasz Przesławski

Uniwersytet Warszawski, Polska  
e-mail: tomasz.przeslawski@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8499-1814>

### Abstrakt

Artykuł omawia zmiany wprowadzone do *Kodeksu karnego* i *Kodeksu karnego wykonawczego* ustawą z dnia 7 lipca 2022 r. w zakresie instytucji warunkowego zwolnienia. Przedmiotem artykułu są regulacje związane z przesłankami formalnymi orzekania tego środka, jego odwołania, okresem próby, jak również aspekty wykonawcze dotyczące ponownego wniosku o warunkowe zwolnienie i objęcia skazanego dozorem. W publikacji przedstawiono wątki historyczne, a także rozwiązania na przyszłość, w wymiarze legislacyjnym i organizacyjnym dla dalszego rozwoju tej instytucji.

**Słowa kluczowe:** warunkowe zwolnienie, kara pozbawienia wolności, kara dożywotniego pozbawienia wolności

### Abstract

The article discusses the changes introduced to the Penal Code and the Executive Penal Code by the Act of 7 July 2022 within the scope of the institution of conditional release. The subject of this article are the regulations connected with formal conditions of adjudicating this measure, its appeal, the probation period as well as executory aspects concerning another petition for conditional release and placing a condemned person under supervision. The publication includes historical references as well as solutions for the future, in the legislative and organizational dimension for further development of this institution.

**Keywords:** conditional release, custodial sentence, life imprisonment

## Wstęp

Nowelizacja Kodeksu karnego z dnia 7 lipca 2022 r.<sup>1</sup>, która zasadniczo weszła w życie 1 października 2023 r. (art. 33 ustawy) zmieniała regulacje obejmujące instytucję warunkowego zwolnienia w *Kodeksie karnym*<sup>2</sup> jak i w *Kodeksie karnym wykonawczym*<sup>3</sup>. Dokonane zmiany w przepisach mają różny charakter zarówno dostosowawczy jak i merytoryczny, jednak całościowo wpływają istotnie na treść oraz reguły postępowania w przedmiocie warunkowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności.

### 1. Obligatoryjny dozór w okresie warunkowego zwolnienia

W zakresie zmian w k.k.w. w art. 159 wprowadzono obligatoryjne oddanie przez sąd penitencjarny warunkowo zwolnionego sprawcy, który powracał uprzednio do przestępstwa na warunkach art. 64 a k.k. pod dozór kuratora sądowego, osoby godnej zaufania, stowarzyszenia, organizacji lub instytucji, do której działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym. Regulacja rozszerza dotychczasową kategorię skazanych, co do których zastosowanie dozoru w okresie warunkowego zwolnienia jest obowiązkowe tj.: sprawców skazanych w warunkach art. 64 § 1 k.k. (recydywy specjalnej zwykłej), art. 64 § 2 k.k. (recydywy specjalnej szczególnej), skazanych za przestępstwo określone w art. 197-203 k.k., popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, skazanych młodocianych za popełnienie przestępstwa umyślnego, a także skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Powołana zmiana w postępowaniu wykonawczym ma charakter dostosowawczy związany z wyodrębnieniem szczególnej postaci recydywy z art. 64 a k.k.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 2600 [dalej: ustawa].

<sup>2</sup> Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm. [dalej: k.k.].

<sup>3</sup> Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 2023 r. poz. 127 z późn. zm. [dalej: k.k.w.].

<sup>4</sup> Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z 22.02.2022, druk sejmowy 2024, s. 103.

## 2. Ponowny wniosek o warunkowe przedterminowe zwolnienie

Zmianą objęto również regulację z art. 161 § 3 i 4 k.k.w. dotyczącą postępowania w przedmiocie warunkowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności w obszarze kryterium wymiaru kary lub sumy kar, oraz okresów, przed upływem których nie rozpoznaje się ponownego wniosku skazanego lub jego obrońcy o warunkowe zwolnienie. Po zmianach zarówno kryterium orzeczonej kary lub kar, jak i długości okresów, od których zależy możliwość rozpoznania wniosku o warunkowe zwolnienie zostają podwyższone.

Obecnie jeżeli orzeczona kara lub suma kar nie przekracza 5 lat pozbawienia wolności (a nie jak dotychczas 3 lat), wniosku skazanego lub jego obrońcy, złożonego przed upływem 6 miesięcy (poprzednio 3 miesięcy) od wydania postanowienia o odmowie warunkowego zwolnienia, nie rozpoznaje się aż do upływu tego okresu (art. 163 § 3 k.k.w.). Podobnie jeżeli orzeczona kara lub suma kar przekracza 5 lat pozbawienia wolności (poprzednio 3 lat), wniosku skazanego lub jego obrońcy, złożonego przed upływem roku (dotychczasowo 6 miesięcy) od wydania postanowienia o odmowie warunkowego zwolnienia, nie rozpoznaje się aż do upływu tego okresu (art. 163 § 4 k.k.w.).

Zmienione kryteria kary i terminów uprawniających (w sensie technicznym) do występowania z wnioskiem o warunkowe zwolnienie w sytuacji uprzednio wydanego postanowienia o odmowie warunkowego zwolnienia, wskazują na zaostrzenie przesłanek procesowych w staraniu się o ponowną możliwość skorzystania z tej instytucji i zasadniczo pogarszają sytuację więźnia.

Optymalnym rozwiązaniem przy zachowaniu zastosowanej zmiany, byłoby jeszcze większe zróżnicowanie zarówno kryteriów kary, jak i okresów, przed upływem których nie rozpoznaje się ponownego wniosku skazanego lub jego obrońcy o warunkowe zwolnienie. Zakaz rozpoznawania wniosku przez sąd przed upływem okresu 6 miesięcy od dnia wydania postanowienia o odmowie warunkowego zwolnienia, może mieć inne znaczenie z punktu widzenia czasu faktycznego uwięzienia dla osoby, co do której orzeczono dwa lata pozbawienia wolności a inne dla osoby odbywającej karę pięciu lat pozbawienia wolności. Podobnie należałoby rozważyć zróżnicowanie okresów w stosunku do więźniów długoterminowych, rok

może być uzasadniony przy wyrokach kilkunastoletnich, przy krótszych wystarczający mógłby być czas do kilku miesięcy. Konieczność rozpoznawania większej liczby spraw przez sądy, ostatecznie nawet niezasadnych, nie powinna z założenia znacznie ograniczać prawnych możliwości podejmowania prób opuszczenia jednostki penitencjarnej przed zakończeniem wykonywania kary. Ukształtowanie procesowych przesłanek sprzyjających inicjowaniu postępowania o warunkowe zwolnienie, stanowi pozytywne oddziaływanie wobec więźnia, które może wpłynąć na jego motywację co do zmiany postawy wobec prawa na przyszłość. Dotyczy to także spraw w przedmiocie warunkowego zwolnienia, które na dany moment, ze względu na ocenę postępów w resocjalizacji i prognozy kryminologicznej więźnia nie mają szans powodzenia.

### **3. Obostrzenie minimów formalnych warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary**

Jeżeli chodzi o zmiany w k.k. to w związku z uchyleniem pkt 4 w art. 32 k.k. (art. 1 pkt 2 ustawy), czyli wyeliminowaniem z katalogu kar, kary 25 lat pozbawienia wolności, wyznaczanie w szczególnie uzasadnionych wypadkach przez sąd surowszego ograniczenia do skorzystania z warunkowego zwolnienia przez skazanego niż przewidziane w art. 78 k.k., odnosi się do terminowej kary pozbawienia wolności oraz dożywotniego pozbawienia wolności. Możliwość ustanowienia surowszego ograniczenia do skorzystania przez skazanego z warunkowego zwolnienia, na podstawie art. 77 § 2 k.k. podobnie jak przed zmianą, nie oznacza możliwości całkowitego wyłączenia ubiegania się o przedterminowe zwolnienie na podstawie tego przepisu, ale odpowiednie określone indywidualnymi okolicznościami, dalsze przesunięcie czasowe, limitowane zasadami humanitaryzmu i godności człowieka. Zmiana art. 77 § 2 k.k. ma więc charakter dostosowawczy w związku z usunięciem z treści przepisu kary 25 lat pozbawienia wolności<sup>5</sup>.

W doktrynie zwrócono uwagę, na powiązanie możliwości wyznaczania surowszych ograniczeń do skorzystania z warunkowego zwolnienia z dyrektywami określonymi w art. 53 § 2a i § 2b k.k. wprowadzającymi nowy katalog okoliczności łagodzących i obciążających [Wiak i Gądzik 2023, 45-46].

---

<sup>5</sup> Tamże, s. 6.

#### **4. Zakaz warunkowego zwolnienia przy karze dożywotniego pozbawienia wolności**

W art. 77 k.k. dodane zostały § 3 i 4. W § 3 przewidziano możliwość orzeczenia zakazu warunkowego zwolnienia przez sąd, przy wymierzaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności sprawcy za czyn popełniony przez niego po prawomocnym skazaniu za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej, bezpieczeństwu powszechnemu lub za przestępstwo o charakterze terrorystycznym na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat. Fakultatywny zakaz warunkowego zwolnienia określony w § 3 dotyczy sytuacji, w której sprawca przed popełnieniem przestępstwa, za które wymierzana jest mu kara dożywotniego pozbawienia wolności, był już prawomocnie skazany za powołane rodzaje przestępstw a wymierzone kary miały charakter długotrwały (dożywotnie pozbawienie wolności, terminowa kara pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat). W praktyce jak można przypuszczać, ze względu na przyjęte okresy wykonywania kary i wiek sprawcy, przepis ten będzie mógł znaleźć zastosowanie w wyjątkowych okolicznościach i w dalekiej przyszłości.

W uzasadnieniu do ustawy prawodawca wyraża pogląd, „że w wypadku skazania na dożywotnie pozbawienie wolności za przestępstwo popełnione po prawomocnym skazaniu za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej, bezpieczeństwu powszechnemu lub za przestępstwo o charakterze terrorystycznym na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat z założenia trudno przyjąć, że sprawca mógłby skorzystać z takiego dobrodziejstwa”<sup>6</sup>.

To twierdzenie można odwrócić i również powiedzieć, że z założenia trudno przyjąć, że sprawca nie mógłby z takiego dobrodziejstwa skorzystać. Prawodawca podkreśla dalej w uzasadnieniu, że „o możliwości wyłączenia warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności będzie decydować negatywna prognoza społeczno-kryminologiczna, tj. prognoza co do funkcjonowania skazanego w warunkach wolnościowych, nie zaś prognoza penitencjarna, tj. odnosząca się do dalszego funkcjonowania skazanego w zakładzie karnym”<sup>7</sup>.

---

<sup>6</sup> Tamże, s. 37-38.

<sup>7</sup> Tamże, s. 38.

Problemem jest jednak postawienie takiej prognozy kryminologicznej przez sąd orzekający karę dożywotniego pozbawienia wolności. Obecnie nie ma w Polsce takich narzędzi prognostycznych, które mogłyby ocenić zachowanie człowieka po upływie 30 lat od chwili wydania wyroku. Postawienie takiej prognozy miałoby charakter czysto intuicyjny. Prognoza kryminologiczna zasadniczo sporządzana jest na czas pobytu skazanego poza zakładem karnym, a przy wykonywaniu kar długoterminowych jest to możliwe dopiero po wielu latach osadzenia.

W § 4 art. 77 k.k. przy wymierzaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności wprowadzono możliwość orzeczenia przez sąd zakazu warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, iż jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób.

W uzasadnieniu do ustawy wskazuje się, że „orzeczenie zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia ma na celu skuteczną ochronę społeczeństwa przed szczególnie brutalnymi przestępstwami popełnianymi przez osoby, które w przeszłości już się takich czynów dopuściły, a w ocenie sądu zachodzi wysokie prawdopodobieństwo, że dopuszczą się ich ponownie. Projektowane rozwiązanie powinno zatem znaleźć zastosowanie wobec najbardziej niebezpiecznych sprawców, w przypadku których zarówno względy sprawiedliwościowe, jak i prewencyjne przemawiają przeciwko warunkowemu przedterminowemu zwolnieniu. W odniesieniu do takich przypadków priorytetowe znaczenie ma aspekt eliminacyjny kary pozbawienia wolności”<sup>8</sup>.

Wprowadzone rozwiązanie kary bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności spotkało się z dużą skalą krytyki w piśmiennictwie<sup>9</sup>.

Zakaz warunkowego zwolnienia osób skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności odbiera więźniom nadzieję na wyjście kiedykolwiek na wolność nawet po długoletnim osadzeniu.

---

<sup>8</sup> Tamże.

<sup>9</sup> Rzecznik Praw Obywatelskich, „Zmiany w prawie karnym. Opinie ekspertów.” <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/zmiany-w-prawie-karnym-2019-opinie-ekspertow-i-RPO> [dostęp: 12.12.2023].

Idea prawa do nadziei, prawa do warunkowego zwolnienia, jak to współcześnie jest określane, nie jest myślą nową. Już blisko sto lat temu w swoim wykładzie porównawczym z prawa karnego Juliusz Makarewicz posługiwał się pojęciem nadziei i to w dwóch wymiarach. Ze strony więźnia nadzieja na skrócenie okresu trwania kary w ramach warunkowego zwolnienia stanowiła motywację, zachętę do poprawy, a od strony ustawodawczej warunkowe zwolnienie wyrażało możliwość nadziei na poprawę skazanego, tj. nie wykluczanie ustawowo z góry żadnego skazanego od wypróbowania trwałości poprawy [Makarewicz 1924, 250].

Kara bezwzględnej pozbawienia wolności bez możliwości uzyskania przez skazanego warunkowego zwolnienia, poza marginalizacją procesu resocjalizacji, ma swoje dalsze konsekwencje dla praktyki penitencjarnej związane z zarządzaniem aktywnością takich osób w trakcie izolacji penitencjarnej aż do ich śmierci w więzieniu. Powstaje tutaj szereg problemów poczynając od wątków suicydalnych, poprzez interakcje ze współwięźniami i personelem więziennym aż do warunków bytowych i sposobów postępowania z tą kategorią osadzonych w różnych sytuacjach życia więziennego, w tym mając na uwadze zapobieganie zagrożeniom.

W Polsce mechanizm zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia w pewnym zakresie był już stosowany w prawie socjalistycznym i miał charakter bezwzględny. Wymienić tutaj należy ustawę z dnia 31 października 1951 r. *o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności*<sup>10</sup>, która obowiązywała do 10 czerwca 1957 r. Zgodnie z art. 5 powołanej ustawy warunkowego zwolnienia nie stosowano wobec skazanych za szpiegostwo, zamachy terrorystyczne lub sabotaż [Pawela 1969, 118]. To ograniczenie przedmiotowe podyktowane było nie przywiązywaniem wagi do wychowania osób skazanych za powyższe przestępstwa, chodziło o eliminację ze społeczeństwa wrogów ludu pracującego [Bafia i Buchała 1957, 31]. Kara pozbawienia wolności w tamtym okresie miała przede wszystkim charakter prewencyjno-izolacyjny, represyjny, a nawet eksterminacyjny.

Z bezwzględnym zakazem warunkowego zwolnienia spotykamy się też w ustawie z dnia 17 lutego 1960 r. *o zmianie niektórych przepisów ustawy*

---

<sup>10</sup> Dz. U. Nr 58, poz. 399 [dalej: ustawa z dnia 31 października 1951 r.].

z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności<sup>11</sup> w stosunku do recydywistów. Na podstawie art. 1 pkt 2 ustawy nadano nowe brzmienie art. 2 § 2 ustawy z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności<sup>12</sup>, zgodnie z którym warunkowego zwolnienia nie stosowano, jeżeli skazanie nastąpiło za przestępstwo popełnione w ciągu 5 lat od odbycia w całości lub przynajmniej w jednej trzeciej kary pozbawienia wolności za przestępstwo z tych samych pobudek lub tego samego rodzaju co poprzednie. Regulacja ta obowiązywała do 31 grudnia 1969 r.

Podobnie wyłączona była możliwość stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia wobec recydywistów wielokrotnych na podstawie art. 7 ustawy z dnia 10 maja 1985 r. o szczególnej odpowiedzialności karnej<sup>13</sup>.

Zakaz warunkowego zwolnienia jest ustawowym przeciwieństwem powtarzanej w różnych wersjach maksymy znanej od lat trzydziestych XIX w., zgodnie z którą do więzienia przyjmuje się człowieka, natomiast przestępcę pozostawia się poza jego bramą [Rabinowicz 1933, 358; Sokalski 1936, 47; Wąsik 1958, 94; Śliwowski 1982, 218]. U podstaw tej myśli, tkwi założenie, że potencjalnie każdy skazany może się poprawić, a najlepszym środkiem zachęty do poprawy jest warunkowe uwolnienie z więzienia, „instytucja ułatwiająca więźniowi stopniowe usposobienie się na użytecznego członka społeczeństwa” [Budzyński 1868, 236-37].

Współcześnie idea umożliwienia zastosowania zwolnienia warunkowego w stosunku do wszystkich skazanych, włączywszy w to skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności, znajduje się w Rekomendacji Rec (2003)22 Rady Europy<sup>14</sup>, w której zaleca się rządów państw członkowskich, aby wprowadziły do obowiązujących przepisów prawa możliwość warunkowego zwolnienia, jeżeli istniejące ustawodawstwo jej nie przewi-

<sup>11</sup> Dz. U. Nr 11, poz. 69 [dalej: ustawa z dnia 17 lutego 1960 r.].

<sup>12</sup> Dz. U. Nr 31, poz. 134 [dalej: ustawa z dnia 29 maja 1957 r.].

<sup>13</sup> Dz. U. Nr 23, poz. 101.

<sup>14</sup> Rada Europy Komitet Ministrów, *Rekomendacja Rec (2003)22 Komitetu Ministrów do Państw Członkowskich o warunkowym zwolnieniu*, przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 24 września 2003 r. na 853 posiedzeniu delegatów, Przegląd Więziennictwa Polskiego, Międzynarodowe standardy wykonywania kar, nr 72-73, Wydawnictwo Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Warszawa 2011, numer specjalny, s. 291-301.

duje. W załączniku do Rekomendacji Rec (2003)22 jedną z zasad ogólnych jest zapewnienie skorzystania z warunkowego zwolnienia wszystkim skazanym więźniom, także tym, wobec których orzeczono karę dożywotniego pozbawienia wolności w celu zmniejszenia szkodliwych skutków pozbawienia wolności i promowania powrotu do życia w społeczeństwie na warunkach, które mają gwarantować bezpieczeństwo pozostałych członków społeczeństwa (pkt II ppkt 4a).

Zagwarantowanie skazanemu dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia w wypadku wymierzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności, obecne jest również od dekady w orzecznictwie strasburskim, które w tym zakresie uległo zmianie<sup>15</sup>. W wyrokach Trybunału uznaje się, że nieredukowalna kara pozbawienia wolności stanowi naruszenie art. 3 *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* z 4 listopada 1950 r.<sup>16</sup>, wówczas gdy nie istnieje perspektywa zwolnienia skazanego, jak i możliwości dokonania oceny potrzeby dalszego wykonywania kary pozbawienia wolności<sup>17</sup>.

## 5. Minimum formalne do warunkowego zwolnienia przy karze dożywotniego pozbawienia wolności

Jedną z podstaw warunkowego zwolnienia w stosunku do kary bezterminowej jest spełnienie przesłanki natury formalnej, tj. ustalenie czy skazany odbył karę o określonej wysokości, przed upływem której zastosowanie tego środka nie jest możliwe (minimum kary). Historycznie w Polsce na przestrzeni ponad stu lat można obserwować tendencję zaostrzającą możliwość uzyskania warunkowego zwolnienia w przypadku skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Wedle art. 4 pkt 1 ustawy z dnia 16 marca 1920 r. *w przedmiocie zmiany niektórych postanowień ustaw*

<sup>15</sup> Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i inni przeciwko Wielkiej Brytanii*, skargi nr 66069/09, 130/10 i 3896/10, [https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/orzeczenia-etpc/2013/VINTER\\_i\\_Inni\\_przeciwko\\_Zjednoczonemu\\_Krolestwu\\_\\_skargi\\_nr\\_6606909\\_13010\\_389610\\_\\_wyrok\\_z\\_9.07.2013\\_r..pdf](https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/orzeczenia-etpc/2013/VINTER_i_Inni_przeciwko_Zjednoczonemu_Krolestwu__skargi_nr_6606909_13010_389610__wyrok_z_9.07.2013_r..pdf) [dostęp: 27.12.2023].

<sup>16</sup> Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 z późn. zm. [dalej: Europejska Konwencja Praw Człowieka].

<sup>17</sup> Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie *Marcello Viola przeciwko Włochom*, skarga nr 77633/16, Lex nr 2680973.

*karnych obowiązujących w b. zaborze austriackim*<sup>18</sup> wprowadzającej zmiany do ustawy karnej o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z 1852 r.<sup>19</sup> na terenie byłego zaboru austriackiego, „skazanych na dłuższą karę pozbawienia wolności można za ich zgodą uwolnić warunkowo z zamknięcia, jeżeli odcierpieli w razie skazania na dożywotnie pozbawienie wolności najmniej piętnaście lat”. W przepisach przechodnich do *Kodeksu karnego* rosyjskiego z 1903 r. z dnia 7 sierpnia 1917 r.<sup>20</sup>, jak również w przepisach *Kodeksu karnego* Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. obowiązujących na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej<sup>21</sup> nie wyodrębniono tymczasowego uwolnienia (art. 24-26 przepisów przechodnich do kodeksu karnego z 1903 r.) czy tymczasowego wypuszczenia na wolność (§ 23-26 kodeksu karnego niemieckiego z 1871 r.) dla grupy skazanych na dożywotnie (beztymonowe) kary ciężkiego więzienia bądź osadzenia w twierdzy<sup>22</sup>. Wyrażano pogląd, że dożywotność więzienia jest tylko zasadnicza, gdyż najczęściej po 20 latach zamknięcia, o ile oczywiście skazaniec wcześniej nie umrze, zostaje z więzienia uwolniony [Makowski 1920, 355; Tenże 1921, 37]. Warunkowe uwolnienie w odniesieniu do pozostałych kar terminowych po odcierpieniu w zakładzie więziennym pewnej części wymierzonej kary, regulowane było przepisami wspólnymi obowiązującymi w danej dzielnicy polskiej dawnego zaboru rosyjskiego, austriackiego i pruskiego [Krzymuski 1921, 240].

<sup>18</sup> Dz. U. Nr 26, poz. 158 [dalej: ustawa z dnia 16 marca 1920 r.].

<sup>19</sup> *Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach* z dnia 27 maja 1852 r., Nr 117 DPP, obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszyń, Przetłumaczył na język polski oraz zaopatrzył przeglądem orzecznictwa i ustawodawstwa polskiego J. Przeworski, nakładem księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1924.

<sup>20</sup> *Przepisy przechodnie do kodeksu karnego z r. 1903* z dnia 7 sierpnia 1917 r., Dz. Urzęd. Dep. Sprawiedliwości Nr 1, poz. 6 [dalej: przepisy przechodnie do kodeksu karnego z 1903 r.].

<sup>21</sup> *Kodeks karny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego*, oprac. J. Kałużniacki, R. Leżański, skład główny w księgarni Św. Wojciecha w Poznaniu, Warszawa-Poznań 1925 [dalej: kodeks karny niemiecki z 1871 r.].

<sup>22</sup> Art. 3 przepisów przechodnich do kodeksu karnego z 1903 r. przewidywał karę zamknięcia beztymonowego w ciężkim więzieniu, § 14 i 17 kodeksu karnego niemieckiego z 1871 r. dożywotnie osadzenie w twierdzy lub dożywotnią karę ciężkiego więzienia.

Przepisy dotyczące przedterminowego zwolnienia zostały ujednolicone na terenie całego kraju Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1927 r.<sup>23</sup>, które w art. 6 uchyliło przepisy państw zaborczych obowiązujących w Polsce. Art. 1 powołanego rozporządzenia przewidywał, że „skazani na karę bezterminowego (dożywotniego) pozbawienia wolności mogą być przedterminowo zwolnieni, jeśli odbyli nie mniej, niż lat piętnaście”. Taki sam pułap czasowy 15 lat ustanowiony został dla minimalnego okresu odbycia kary przez skazanych na więzienie dożywotnie w art. 65 § 2 *Kodeksu karnego* z 1932 r.<sup>24</sup>

Ustawa z 31 października 1951 r. w art. 3 postanawiała, że w razie odbywania kary więzienia dożywotniego warunkowe zwolnienie nie może w żadnym razie nastąpić wcześniej niż po odbyciu dziesięciu lat. Podobnie uregulowane było minimum odbycia kary w ustawie z dnia 29 maja 1957 r. w art. 2 § 4, w którym przewidziano możliwość zwolnienia każdego skazanego, w tym skazanego na dożywotnie więzienie, po odbyciu 10 lat pozbawienia wolności. Kolejna ustawa z dnia 17 lutego 1960 r. w art. 1 pkt 4 podniosła próg minimalny odbycia części kary do lat 15 dla zastosowania warunkowego zwolnienia także wobec skazanych na dożywotnie więzienie. Po nowelizacji *Kodeksu karnego* z 1969 r.<sup>25</sup> ustawą z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie *Kodeksu karnego*, *Kodeksu karnego wykonawczego* oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym<sup>26</sup> i przywróceniu kary dożywotniego pozbawienia wolności, w art. 92a k.k. z 1969 r. przewidziano możliwość zwolnienia warunkowego dla skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności po odbyciu 25 lat pozbawienia wolności. Wymieniony minimalny próg odbycia 25 lat pozbawienia wolności, aby ubiegać się o warunkowe przedterminowe zwolnienie przez skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności utrzymany został w k.k. w art. 78 § 3.

<sup>23</sup> Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1927 r. o zwolnieniu przedterminowem osób odbywających karę pozbawienia wolności, Dz. U. Nr 5, poz. 25.

<sup>24</sup> Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. Nr 60, poz. 571.

<sup>25</sup> Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. Nr 13, poz. 94 [dalej: k.k. z 1962 r.].

<sup>26</sup> Dz. U. Nr 95, poz. 475.

Po zmianie art. 78 § 3 k.k. ustawą, skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności można będzie warunkowo zwolnić po odbyciu 30 lat kary, co powiązane jest z wydłużeniem do 30 lat kary terminowej pozbawienia wolności. Zmianie ulega również art. 79 § 3 k.k., zgodnie z którym, jeżeli jedna z niepodlegających łączeniu kar, którą ma kolejno odbyć skazany jest karą dożywotniego pozbawienia wolności, warunkowe zwolnienie może nastąpić po odbyciu 30 lat kary.

W orzecznictwie Strasburskim przyjmuje się, że mechanizm zwolnienia warunkowego oparty jest o kilka zasad. Jedna z nich odnosząca się do kary dożywotniego pozbawienia wolności przewiduje, że nie później niż po 25 latach od wymierzenia kary przeprowadzona zostanie ocena podstaw dalszego pobytu skazanego w zakładzie karnym, która w przypadku zasadności kontynuacji izolacji, powinna być okresowo powtarzana<sup>27</sup>. Z tych względów w literaturze zwrócono uwagę, że polskie regulacje, jeszcze sprzed nowelizacji lipcowej były niezgodne z Europejską Konwencją Praw Człowieka [Hermeliński i Nita-Światłowska 2018, 38]. Pogląd ten poddany został krytyce, w której podniesiono, że wymóg uruchomienia procedury oceny dalszego odbywania kary przed okresem 25 lat, jest nie do pogodzenia z poczuciem sprawiedliwości społecznej, gdy mamy do czynienia z najokrutniejszymi przestępstwami [Kluza 2021, 38].

Prawodawca wydłużając w art. 78 § 3 k.k. wymagany okres odbycia kary z 25 do 30 lat, po upływie którego skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności może ubiegać się o uzyskanie warunkowego przedterminowego zwolnienia, nie uwzględnia powołanej linii orzeczniczej<sup>28</sup>, co w przyszłości przy zastosowaniu w Polsce zakazu warunkowego zwolnienia w praktyce, może być przedmiotem rozstrzygnięć Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Uzasadnieniem dla zmienionej regulacji jest założenie, że kara dożywotniego pozbawienia wolności w systemie prawnym ma charakter kary najsurowszej i powinna pełnić rolę eliminacyjną, tj. wyłączać trwale

---

<sup>27</sup> Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 kwietnia 2016 r. w sprawie *Murray przeciwko Holandii*, skarga nr 10511/10, <https://bip.brpo.gov.pl> [dostęp: 28.12.2023].

<sup>28</sup> W uzasadnieniu ustawy powołany jest wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 13 listopada 2014 r. w sprawie *Bodein przeciwko Francji*, skarga 40014/10, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-10336%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-10336%22]}) [dostęp: 28.12.2023].

skazanego z życia społecznego, a także oddziaływać prewencyjnie zarówno na samego skazanego, jak i na społeczeństwo. W zasadzie przyjmuje się, że skazany w wyniku długotrwałego osadzenia na skutek procesu prizonizacji zmienia się osobowościowo w jednostkę niezdolną do samodzielnego życia poza zakładem karnym. W uzasadnieniu do ustawy wyrażona została wątpliwość co do sensu prowadzenia oddziaływań resocjalizacyjnych wobec tej kategorii skazanych. Prawodawca nie wyklucza ich, ale głównym celem wykonywania tej kary jest długotrwała izolacja tych osób jako niebezpiecznych, przed którymi należy zabezpieczać społeczeństwo<sup>29</sup>.

Historia prawa karnego na ziemiach polskich zatacza więc swój krąg w zakresie celów wykonywanej długotrwałe kary pozbawienia wolności [Tagancew 1921, 20]<sup>30</sup> oczywiście przy cywilizacyjnym rozwoju samego więziennictwa, jego wymiarów społecznych i kulturowych.

## **6. Minimalny okres odbytej kary uzasadniający warunkowe zwolnienie skazanych na terminową karę pozbawienia wolności**

Podobnie jak w przypadku kary dożywotniego pozbawienia wolności, zmiany ustawy przy karze terminowej pozbawienia wolności odnoszą się do przesłanek formalnych. Przesłanki te zróżnicowane są ze względu na wysokość (długość) orzeczonej kary i warunki, w których doszło do popełnienia przestępstwa. Zmiany w tym zakresie wynikają z wprowadzenia szczególnej postaci recydywy z art. 64 a k.k., dla której przyjęty został analogiczny minimalny limit czasowy odbycia kary pozbawienia wolności umożliwiający zastosowanie przedterminowego warunkowego zwolnienia, jak przy recydywie specjalnej wielokrotnej. W pozostałym zakresie regulacje mają charakter dostosowawczy związany z rezygnacją z odrębnego rodzaju kary 25 lat pozbawienia wolności.

<sup>29</sup> *Uzasadnienie*, s. 38.

<sup>30</sup> „Pozostawiając w mocy kary bezterminowe, ustawodawca wychodził z tego założenia, iż chociaż uczucie litości dla przestępcy, jest drogocenną cechą wszystkich współczesnych Ustaw karnych, to jednak nie może zapomnieć o drugim ważnym celu Ustaw karnych, a mianowicie: o ochronie spokoju publicznego, ochronie każdego członka społeczeństwa przed skierowanymi przeciwko nim czynami występnymi, a taka ochrona, przy wykluczeniu przez nasz Kodeks Karny kary śmierci za przestępstwa ogólne, wydaje się niepomysłaną, bez zastosowania ciężkiego więzienia bezterminowego” [Tagancew 1921, 20].

Aby uzyskać możliwość starania się o warunkowe zwolnienie, zgodnie z art. 78 § 1-2 k.k. kara musi być wykonana w niezbędnych granicach czasowych, które przedstawiają się następująco: dla skazanych na karę nie przekraczającą 25 lat pozbawienia wolności – po odbyciu połowy kary, dla skazanych na karę nie krótszą niż 25 lat pozbawienia wolności – po odbyciu 15 lat, dla skazanych w warunkach recydywy specjalnej zwykłej (art. 64 § 1 k.k.) – po odbyciu dwóch trzecich kary, dla skazanych w warunkach recydywy specjalnej wielokrotnej (art. 64 § 2 k.k.), w warunkach przestępczości zawodowej, zorganizowanej lub terrorystycznej (art. 65 k.k.), oraz w warunkach szczególnej recydywy (art. 64a k.k.) – po odbyciu trzech czwartych kary.

Zmiany o charakterze dostosowawczym związane z wyeliminowaniem z systemu kar, kary 25 lat pozbawienia wolności, jak również wprowadzeniem art. 64a k.k. obejmują sytuację określoną w art. 79 § 1 k.k., kiedy sprawca zostaje skazany na dwie lub więcej kar pozbawienia wolności niepodlegających łączeniu. Na podstawie art. 79 § 1 k.k. znajdują zastosowanie przepisy art. 78 § 1 i 2 k.k. o minimach wymaganych do przedterminowego zwolnienia odnoszone do sumy kar niepodlegających łączeniu, tj. połowy sumy kar, 15 lat pozbawienia wolności, dwóch trzecich i trzech czwartych sumy kar. Niezależnie od ułamków określających części kary (1/2, 2/3, 3/4) oraz liczby 15 lat odbytej kary, skazanego można warunkowo zwolnić po odbyciu 25 lat pozbawienia wolności, o czym stanowi art. 79 § 2 k.k.

Wydaje się, że art. 79 § 2 k.k. niepotrzebnie przywołuje warunki z art. 78 § 1 k.k., gdyż niezależnie czy chodzi o sumę kar mniejszą czy większą od 25 lat, pierwszą podstawą do wystąpienia o warunkowe zwolnienie będzie zawsze stanowić art. 78 § 1 k.k. Przykładowo dla sumy kar niepodlegających łączeniu wynoszących 25, 35, 45 czy 55 lat, możliwość warunkowego zwolnienia pojawia się po upływie 15 lat odbywania kary.

W związku z tym przepis art. 79 § 2 k.k. będzie stanowić niezależną podstawę zwolnienia wobec reguł określonych w art. 78 § 2 k.k. w stosunku do recydywistów zwykłych (art. 64 § 1 k.k.) przy sumie kar liczonej powyżej 37 lat i 6 miesięcy (przy zasadzie odbycia minimum 2/3 sumy kar) oraz recydywistów wielokrotnych (art. 64 § 2 k.k.), seksualnych (art. 64a k.k.) oraz sprawców działających w obszarze przestępczości zawodowej, zorganizowanej lub terrorystycznej (art. 65 k.k.) przy sumie kar liczonej

powyżej 33 lat i 4 miesiące (przy zasadzie odbycia minimum 3/4 sumy kar), bo do powyżej określonych wartości, zastosowane ułamki dla podanych sumy kar przekraczają okres 25 lat i są wobec tego dla skazanego mniej korzystne.

## **7. Okres próby i odwołanie warunkowego zwolnienia**

Wyrazem zaostżenia polityki kryminalnej jest wyłączenie limitów czasowych w stosunku do okresu próby przy warunkowym zwolnieniu z kary dożywotniego pozbawienia wolności, który ma trwać dożywotnio (art. 80 § 3 k.k.). Pozostałe zmiany w ustawie mają charakter dostosowawczy w związku z wprowadzeniem do systemu sankcji kary terminowej od 1 miesiąca do 30 lat (art. 37 k.k.) oraz szczególnej postaci recydywy (art. 64a k.k.). Na poziomie 10 lat ustalono okres próby w razie zwolnienia z kary pozbawienia wolności w wymiarze 25 lat lub surowszym (art. 80 § 2a k.k.) oraz przyjęto czas próby nie krótszy niż trzy lata dla recydywistów wielokrotnych (64a k.k.), recydywistów seksualnych (art. 64a k.k.) i sprawców o odpowiadającym im statusie (art. 65 k.k.). Podobny charakter ma zmiana w art. 81 k.k. w związku z wyeliminowaniem kary 25 lat pozbawienia wolności. W przepisie pozostawiono na dotychczasowym pułapie okresy, w jakich konieczne jest wykonanie kar, by możliwe było ponowne warunkowe zwolnienie, a więc odbycie kary przynajmniej roku bądź pięciu lat odpowiednio przy karze pozbawienia wolności i karze dożywotniego pozbawienia wolności.

## **8. Wniosek *de lege ferenda* przeniesienia kompetencji w przedmiocie warunkowego zwolnienia na organy administracji penitencjarnej**

W nowelizacji ustawy nie dokonano żadnych zmian w zakresie określenia podmiotów odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji w przedmiocie warunkowego zwolnienia. Mając na uwadze ewolucję omawianej instytucji, *de lege ferenda* należałoby zaproponować pewne nowe rozwiązania w postępowaniu wykonawczym.

Historycznie znane są dwa modele stosowania i odwołania zwolnienia przedterminowego, jeden, w którym decyzje w przedmiocie warunkowego zwolnienia należały do władzy sądowniczej, oraz drugi, w którym zapadały

przed organami władzy administracyjnej różnych pionów, także z udziałem czynnika prokuratorskiego.

Na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości w byłym zaborze rosyjskim na podstawie przepisów przechodnich do *Kodeksu karnego* z 1903 r.<sup>31</sup>, przedterminowe uwolnienie związane było z władzą sądową, w zaborze pruskim zgodnie z przepisami *Kodeksu karnego* niemieckiego z 1871 r. tymczasowe zwolnienie należało do władzy administracyjnej (ministra sprawiedliwości)<sup>32</sup>, podobnie w byłym zaborze austriackim podmiotem podejmującym decyzje w sprawie uwolnienia była władza administracyjna (minister sprawiedliwości)<sup>33</sup>.

W okresie międzywojennym kompetencje w zakresie udzielania i odwołania warunkowego zwolnienia przypisane były Ministrowi Sprawiedliwości z możliwością ich przekazania prokuratorom. Sytuacja ta uległa zmianie po II wojnie światowej, gdy sądy stały się organami odpowiedzialnymi za podejmowanie samodzielnych decyzji w przedmiocie warunkowego zwolnienia, przy czym reguła ta objęła wszystkich skazanych wraz z przyjęciem ustawy z dnia 29 maja 1957 r. [Śliwowski 1957, 84].

Współcześnie, warto byłoby rozważyć stopniowe przenoszenie kompetencji decyzyjnych w zakresie warunkowego zwolnienia z sądownictwa penitencjarnego na specjalnie powołane do tego organy administracji penitencjarnej, pozostawiając oczywiście ostateczne rozstrzygnięcie sądowi w przedmiocie decyzji zaskarżonych.

Wydaje się, że aktualnie Służba Więzienna jest lepiej przygotowana do podejmowania samodzielnych decyzji w tym zakresie aniżeli sądy, co wynika z jej profesjonalizacji, ale przede wszystkim z faktu, że zajmuje się więźniem bezpośrednio i ciągle przez cały okres izolacji.

Wprawdzie Służba Więzienna może nie jest w stanie zbadać wszystkich tajników duszy więźnia jak optymistycznie ujmowano to na przełomie XIX

---

<sup>31</sup> Art. 27 zd. 1: „Właściwy sąd okręgowy rozstrzyga w przedmiocie uwolnienia tymczasowego i cofnięcia go, wysłuchawszy w pierwszym wypadku wniosków zarządu więziennego”.

<sup>32</sup> § 25 zd. 1: „Uchwałę o tymczasowym wypuszczeniu na wolność, jak również o odwołaniu wydaje Minister Sprawiedliwości”.

<sup>33</sup> Art. 4 pkt 3 ustawy z dnia 16 marca 1920 r.: „Decyzję w przedmiocie warunkowego uwolnienia tudzież odwołania uwolnienia wydaje Minister Sprawiedliwości po wysłuchaniu zdania prokuratora przy sądzie apelacyjnym i zarządu więzienia”.

i XX w. [Mogilnicki 1900, 33-34], ale zasadniczo ma lepszy ogłód sytuacji, w której skazany może opuścić jednostkę penitencjarną, w tym wykorzystując do tego instytucję warunkowego zwolnienia [Szymanowski 2004, 239].

Ciała penitencjarne odpowiedzialne za decyzje w sprawach zwolnień mogłyby być ewentualnie wzmocnione specjalistami cywilnymi spoza służby, a potencjalne błędy decyzji weryfikowane byłyby na poziomie rozstrzygnięć sądowych.

Zasadą powinno być stosowanie tej instytucji po spełnieniu przesłanek pozytywnych w zakresie prognozy kryminologicznej i odbycia wymaganego minimum kary. Okoliczność, że warunkowe zwolnienie stanowi narzędzie polityki karnej, nie powinna uzasadniać twierdzenia o jego wyjątkowości, gdy chodzi o zastosowanie tego środka w praktyce.

## **Zakończenie**

Jako początek warunkowego zwolnienia w cywilizacji zachodniej wskazuje się koniec XVIII w. [Rabinowicz 1933, 55-61; Ryba 1966, 14, Lachowski 2010, 5]. Instytucję tę wywodzi się z angielskiej kary deportacji do krajów kolonialnych, która dała początek w Europie więziennemu systemowi progresywnemu. Od drugiej połowy XIX w. warunkowe zwolnienie stanowiło samodzielną instytucję prawną, nie związaną z konkretnym systemem wykonywania kary [Makowski 1920, 357; Walczak 1972, 407].

W założeniach swoich warunkowe zwolnienie ma stanowić dla skazanego zachętę do zmiany zachowania w więzieniu i umacniania motywacji do zgodnego z prawem (poprawnego) postępowania po opuszczeniu zakładu karnego.

Przeprowadzone zmiany w k.k. w zakresie warunkowego zwolnienia dla skazanych na dożywotnie pozbawienie wolności stoją w opozycji do tej idei, gdyż ukierunkowane są przede wszystkim na realizowanie celu eliminacyjnego kary. W postępowaniu wykonawczym poza zmianami porządkującymi wprowadzonymi ustawą, istnieje płaszczyzna dalszych rozwiązań modelujących tę instytucję, w zakresie zasad jej funkcjonowania, jak i podmiotów odpowiedzialnych za jej realizację.

## PIŚMIENNICTWO

- Bafia, Jerzy, i Kazimierz Buchała. 1957. *Warunkowe zwolnienie. Wprowadzenie i komentarz do ustawy z dnia 29. V. 1957 r.* Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Budzyński, Stanisław. 1868. *Wykład porównawczy prawa karnego.* Warszawa: W drukarni Jana Jaworskiego.
- Hermeliński, Wojciech, i Barbara Nita-Światłowska. 2018. „Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.” *Palestra* 10:21-29.
- Kluza, Jan. 2021. „Kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.” *Prokuratura i Prawo* 1:21-43.
- Krzymuski, Edmund. 1921. *System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce. 1. Część ogólna.* Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Lachowski, Jerzy. 2010. *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności.* Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Makarewicz, Juliusz. 1924. *Prawo karne. Wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej.* Lwów–Warszawa: Książnica Polska.
- Makowski, Wacław. [b. inf. o dacie wyd.]. *Prawo karne, część ogólna: wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce.* Warszawa–Lublin–Łódź–Poznań–Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Makowski, Wacław. 1921. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego: z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw, zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu; odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego, t. 1: Część ogólna.* Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”.
- Mogilnicki, Aleksander. 1900. *Indywidualizacja kary.* Warszawa: W Drukarni Noskowskiego.
- Pawła, Stanisław. 1969. „Kształtowanie się wykonawstwa orzeczeń.” W *XXV lat wymiaru sprawiedliwości PRL*, red. Stanisław Jabłoński, 109-40. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.

- Rabinowicz, Leon. 1933. *Podstawy nauki o więziennictwie*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Ryba, Marian. 1966. *Warunkowe zwolnienie w polskim prawie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Sokalski, Włodzimierz. 1936. „Więziennictwo w Stanach Zjednoczonych A.P.” *Przegląd Więziennictwa Polskiego* nr 1:44-55.
- Szymanowski, Teodor. 2004. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*. Warszawa: WUW.
- Śliwowski, Jerzy. 1957. „Nowe przepisy o warunkowym zwolnieniu.” *Nowe Prawo* nr 7-8:82-95.
- Śliwowski, Jerzy. 1982. *Prawo i polityka penitencjarna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tagancew, Nikołaj. 1921. *Kodeks karny (22 marca 1903 r.)*, t. 1: *Zasady ogólne*. Przełożyli Józef Dąbrowo, i Rafał Lobman. Warszawa: Nakładem księgarni Ferdynanda Hoesicka.
- Walczak, Stanisław. 1972. *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wąsik, Józef. 1958. „Z problematyki warunkowego zwolnienia.” *Nowe Prawo* nr 7-8:94-104.
- Wiak, Krzysztof, i Zuzanna Gądzik. 2023. „Zmiany w zakresie warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia kary w nowelizacji kodeksu karnego z 7 lipca 2022 r.” *Probacja* 1:41-60.